RECENZIE A SPRÁVY

KYSEĽOVÁ, Miroslava – IVANOVÁ, Martina: *SLOVESO VO SVETLE KOGNITÍVNEJ GRAMATIKY*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 1. vydanie. 248 s. ISBN: 978-80-555-0957-0

Monografia *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky* Miroslavy Kyseľovej a Martiny Ivanovej predstavuje prvú komplexnú a sústavnú aplikáciu kognitívno-lingvistického prístupu na fungovanie vybraných morfosyntaktických javov slovenčiny. Otvoreniu dverí kognitívno-gramatickému bádaniu v slovenskej morfosyntaxi, za ktoré možno recenzovanú monografiu pokladať, predchádzalo vlastné bádateľské úsilie oboch autoriek. Kognitívno-lingvistické naladenie je čitateľné najmä z prác orientovaných na výskum prototypových významov modálnych verb (Ivanová, 2009, 2010), evidenciality a evidenčných operátorov (Ivanová, 2011, 2012, 2014) a syntakticko-sémantického statusu posesívneho datívu v štruktúrach s verbami atmosférického diania, v ktorom M. Kyseľová (2012) prvý raz aplikovala kognitivistickú teóriu personálnej sféry Ewy Dąmbrowskej (1997) na výskum datívu v slovenčine. Výskum verba, ktorého výsledky predstavujú aplikačnú časť každej kapitoly v monografii, patrí v prácach M. Ivanovej medzi výskumné dominanty kontinuálne (najmä výskum valencie a modálnosti). Vo výskumnej trajektórii M. Kyseľovej je pozoruhodné, že recenzovaná monografia vyšla ešte pred obhajobou jej dizertačnej práce (*Valencia procesných slovies v slovenčine*, 2014). Monografia uzatvára prvú etapu prítomnosti kognitívnej lingvistiky na Slovensku tým, že namiesto parciálnych aspektov ponúka čitateľovi orientáciu v kľúčových fenoménoch kognitívnej gramatiky, sprístupňuje poznatky zahraničnej lingvistiky, poskytuje prehľad o vnútorných smerovaniach kognitívnej lingvistiky a súčasne každý z explikovaných fenoménov aplikuje v podobe prípadovej štúdie na vybraný morfosyntaktický problém v slovenčine. Monografia sa tak stáva rozhľadovou aj inštruktívnou zároveň.

Zjednocujúcim metodologickým leitmotívom práce je idea, že jazyk nie je reflexiou sveta, ale reflexiou ľudskej schopnosti konceptualizovať svet, a teda že prostredníctvom analýzy jazykového stvárnenia vybraného výseku reality možno odkryť i spôsob, akým sa tento fragment kognitívne spracúva, ako o ňom používateľa určitého jazyka rozmyšľajú a akú interpretáciu mu prisudzujú. K jazyku sa pristupuje ako k súčasť kognitívneho systému, čo značí, že do centra pozornosti sa stavia otázka, čo možno prostredníctvom poznania jazyka vypovedať o kognitívnych procesoch nositeľov jazyka. Z dvoch možných prístupov k vzťahu jazyka a myslenia (univerzalistického a relativistického) autorky ponúkajú argumenty v prospech druhého z nich, a tak nepriamo nadväzujú na humboldtovskú líniu uvažovania o jazyku v tom duchu, že myslenie nezávisí od jazyka ako takého, ale je podmienené každým jednotlivým jazykom, že rozmanité jazyky nie sú len rôzne označenia predmetov, ale ich rôzne videnia. Myšlienkovú kontinuitu vidno i v tom, že autorky hodnotia skúmané jazykové štruktúry z perspektívy, že za každou konštrukčnou možnosťou stojí istý typ konceptualizácie, spojený s konkrétnym jazykom či možnosťami výberu v rámci každého z nich.

Rozmanitosť jazykov a s tým spojená diferencovanosť konceptualizácií implikuje druhú nosnú ideu: otázku variabilnosti. V skúmaní variabilnosti potenciálne použiteľných jazykových štruktúr (medzi jazykmi, ale i vnútri každého jazyka) autorky nadväzujú na kognitívno-lingvistické vymedzenie pojmu *konštruovanie* a s tým súvisiacu *subjektivitu* a *subjektifikáciu* ponímanú v dvoch rovinách: (a) v širšom zmysle slova (nadväzujúc na Wierzbicku, 1988; Jackendoffa, 1983) chápanú tak, že význam v prirodzenom jazyku nemôže byť definovaný na základe vzťahu medzi jazykovou jednotkou a entitou mimojazykovej reality, ale iba ako výsledok ľudskej interpretácie sveta; (b) v užšom zmysle slova ako individuálnu preferenciu hovoriaceho vybrať si istú štruktúru z viacerých, v danom jazyku gramaticky prijateľných alternatív (Israeli, 1997). Tretia idea prítomná v pozadí uvažovania, zvlášť výrazná v prípadových štúdiách, sa zakladá na tom, že za konštrukčným varírovaním a subjektívnou voľbou sa hľadajú pragmatické motívy v tom zmysle, že každá odlišnosť na úrovni formy odzrkadľuje rozdiel v komunikačnej funkcii.

Monografia je štruktúrovaná tak, že predstavené kognitívno-lingvistické teóremy zahraničnej lingvistiky sa aplikujú na výskum rozličných aspektov verba v slovenčine a verifikujú sa pomocou korpusovej metódy. Východisková kapitola predstavuje termín *konceptualizácia* a *konštruovanie*. Kľúčový je predpoklad, že nejestvuje žiadna inherentná štruktúra sveta. „Namiesto toho sa predpokladá, že jednotlivci vo svojej mysli organizujú alebo štruktúrujú všetky druhy objektov a skúseností so svetom“ (s. 14). Tento proces vyúsťuje do vytvárania konceptov. Termínom *konštruovanie* sa označuje kognitívna operácia, počas ktorej dochádza k transformácii kognitívnej scény do jazykovej deskripcie. Kognitívne procesy sa objasňujú prostredníctvom modelu skenovania udalosti (sekvenčné a sumárne skenovanie), javiskového modelu a modelu biliardovej gule. Aplikačnú časť kapitoly predstavuje korpusová analýza konštrukcií s kongenerickým objektom (typu *bojovať boj*, *hrať hru*, *bežať beh*, *snívať sen*) a adverbiale (napr. *zomrieť strašnou smrťou*, *žiť plným životom*).

Vo východiskovej premise púta pozornosť popretie akejkoľvek inherentnej štruktúry sveta a presun pozornosti výhradne na konceptualizačnú a kategorizačnú schopnosť človeka ako podmienky jeho fungovania vo svete (s. 15). Je bezproblémové stotožniť sa s touto predstavou v prípade, že sa prostredníctvom jazyka vydeľujú fragmenty kontinua, ktoré podlieha subjektívnym hodnotiacim postojom alebo subjektívnemu prežívaniu, a teda aj subjektívnej kategorizácii (napríklad emočné spektrum alebo kontinuum psychofyzických procesov z okruhu bolesti či choroby, čo predstavuje výskumný objekt časti korpusových štúdií monografie). Vzniká však otázka, či štruktúrovanosť sveta nie je závislá aj od stupňa ontologickej samostatnosti denotátov, a teda odlišná v prípade kontinua emócií či psychofyzických procesov na jednej strane a v prípade objektov prírody či ľudských výtvorov na strane druhej. Hoci nemožno poprieť, že aj interpretácia prírodného sveta je výsledkom ľudskej kognitívnej aktivity, otvorená zostáva otázka, či svet ako celok nemá žiadnu inherentnú štruktúru alebo štruktúrovanosť jednotlivých jeho súčastí možno vidieť škálovito (porov. pokus o škálovanie napr. Grzegorzczkova, 2010).

Metafora (v kapitole 2) sa v duchu kognitívnych prístupov prezentuje nie ako figuratívny prostriedok s estetizujúcou funkciou, lež ako princíp celého pojmového systému súvisiaceho s konaním, vnímaním a myslením človeka (s. 39). V duchu štruktúrnej, orientačnej a ontologickej metafory sa v aplikačnej časti objasňujú spôsoby konceptualizácie psychofyzických procesov choroby, bolesti, triašky a červene v slovenčine, pričom sa odкрývajú

metaforické schémy založené na kontakte, intervencii, manipulácii až deštrukcii, ubližovaní a mučení (napr. *navštívila ho choroba, bojovať s chorobou, drvila ho triaška* a pod.). V situácii eskalácie záujmu o metaforu autorky nestrácajú zo zreteľa vzťah metaforu a metonymie (kapitola 3) a uvádzajú rozličné prístupy k riešeniu ich obapolného vzťahu (od metonymickej motivácie metaforu cez tzv. korelačné metaforu až po chápanie, v ktorom rozdiel medzi metonymiou a metaforou vyplýva z rozdielnych vzťahov medzi zdrojovou a cieľovou doménou: pri metafore je zdrojová doména odlišná od cieľovej domény, kým pri metonymii je aj zdrojová, aj cieľová subdoména lokalizovaná vo vnútri jednej konceptuálnej domény). Autorky ponúkajú čitateľovi interpretačné vodidlo pri usúvzťažňovaní tradičných výkladov (založených pri metafore na vzťahu faktickej podobnosti a pri metonymii na vecnej súvislosti medzi označovaným a označujúcim) a koncepcií vyrastajúcich z kognitívno-lingvistického prístupu (pri tradičnom vnímaní metaforu sa s podobnosťou medzi dvoma entitami počíta vopred, kým pri kognitívno-lingvistickom prístupe sa – v zhode s východiskovou tézou konštruovania – zdôrazňuje, že podobnosti medzi entitami metafora vytvára; s. 42). Metonymia (hlavne vzťah časti a celku) sa výskumne zužitkúva pri výklade verb so sémantikou kvalitatívnej/kvantitatívnej fyziologickej zmeny (napr. *opeknela* = *opeknela jej tvár*, ale **opekneli jej prsty*).

V súvislosti s metaforou a metonymiou ako platformou pojmového systému, myslenia, vnímania a konania človeka v prístupe amerického kognitivismu od 80. rokov minulého storočia pokladáme za vhodné uviesť i skorší náhľad, v ktorom sa metaforicko-metonymická dichotómia (chápaná ako vzťah podobnosti pri metafore a príľahlosti pri metonymii, a to v pozičnom aj sémantickom zmysle) pokladá za dichotómiu prvoradého významu a dôsledku nielen pre všetko rečové správanie, ale aj pre ľudské správanie vôbec (Jakobson, 1956, 1991).

Prototypová teória v kapitole 4 sa aplikuje na polysémickú sieť prepozície *za* s inštrumentálom/akuzatívom a gramatické štruktúry verb spájajúcich sa s touto prepozíciou. Na rozdiel od lexikografického prístupu s enumeráciou predložkových konkretizácií významov autorky predstavujú významy prepozície ako sieť s primárnymi priestorovými významami, s ich lexikálnosémantickými variáciami a s ďalšími významami, ktoré sa predstavujú ako extenzie primárnych priestorových významov. Tento prístup vyúsťuje do zobrazenia významových konkretizácií prepozície metódou sémantického mapovania. Kognitívny prístup nanovo aktualizuje otázku vzťahu medzi interpretáciou významov prepozície na jednej strane a synsémantickosťou, ktorá sa prepozíciám pripisuje v štruktúrnom výklade tvaroslovia. Súčasne vyvstáva i otázka, ako súvisí poznanie, ku ktorému privádza metóda sémantického mapovania siete významov, a poznanie založené na odkrývaní invariantného významu prepozície a významov, ktoré sú z neho derivované (Miko, 1969).

Výklad ikonickosti (kapitola 5) sa odvíja od kognitívno-funkčného prístupu, v ktorom sa vytváranie či rozoznávanie podobnosti pokladá za jeden zo základných aspektov kognitívneho spracovania scény. Ikonickosť sa uvádza do kontextu s prirodzenosťou, pričom sa odkazuje na prístupy, v ktorých sa konštrukčná ikonickosť vyčleňuje ako jedno z kritérií prirodzenosti (s. 110 – 111). Celý výklad je prestúpený implicitnou otázkou, či miera ikonickosti v jazyku nie je vyššia, než sa všeobecne predpokladalo. Na výskumnú aplikáciu teórie ikonickosti autorky vybrali gramatické konštrukcie verb s významom bolesti (štruktúry s datívom typu *hučí mu v hlave* sa interpretujú ako zásah do sféry tela a jeho dôsledky, v štruktúrach s akuzatívom typu *pália ho oči* sa bolesť konceptualizuje ako fyzické ubližovanie; bezsubjektové

štruktúry typu *tlačí ma v prsiach* s obligatónym adverbiale sa využívajú pri komunikácii o vnútornej bolesti, pričom sa telo konceptualizuje ako nádoba).

Kognitívogramatický výklad sa nezaobíde bez poukazu na „priestor ako srdce konceptualizácie“ (s. 140, cit. podľa Pütza a Dirvena, 1996). Originálne sa pristupuje k výkladu verb označujúcich emócie (kapitola 6). Poznatkový posun spočíva v tom, že pádové stváranie pravostranného komplementu verba sa nekonštatuje, ale hľadá sa motivácia výberu pádu v spôsobe prežívania emócií. Prenikavé sú výklady príčin rozdielov pádov v gramatických štruktúrach s emočnými verbami (napr. akuzatív – láska, nenávisť, hnev, žiarlivosť; datív – radosť, závisť; genitív – strach, hanba, láska, radosť, stres; inštrumentál – súcit, trápenie, nadšenie, smútok, ľútosť, radosť), ale aj interpretácie zdanlivých nekonzistencií záverov (napr. výskyt prepozície *nad* v konštrukciách s emočnými verbami nielen pozitívnej, ale aj negatívnej emócie typu *žaliť nad niekým/niečím*, hoci pravidelne podľa orientačnej metafory SMUTNÝ JE DOLU). Vďaka autorkám monografie aj slovakistika už má poznatky o konceptualizácii emócií a môže vstúpiť do komparatívneho dialógu. Potenciálny porovnávací výskum, pravda, otvára ďalšiu metodologickú otázku, ako sa bude konštruovať *tertium comparationis*.

Výklad uzatvára kapitola 7 venovaná kategórii subjektivity a subjektifikácie v súvislosti s teóriou deixy a kategóriou evidenciality (chápanej ako súbor prostriedkov, prostredníctvom ktorých hovoriaci vo výpovedi odkazuje na kognitívny základ svojho tvrdenia). Uvedené aspekty sú navzájom späté viacaspektovým vzťahom k jazykovej reprezentácii ega (s. 202). Aplikačná časť je orientovaná na výskum prehodnocovania kognitívnych a perцепčných verb v slovenčine na evidenčné jednotky.

Celkovo možno povedať, že monografia M. Kyseľovej a M. Ivanovej z metodologického hľadiska patrí k tým prácam, ktorých konečným cieľom poznávania nie je jazyk sám osebe, ale jazyk ako prostriedok na poznanie niečoho iného: fungovania mysle človeka, spôsobu prežívania a interpretácie sveta, kultúry jazykového spoločenstva. Monografia sa tak stáva súčasťou nielen kognitivisticky, ale aj antropologicky orientovanej lingvistiky. Je sympatické, že zdôrazňovaním kognitivistickej perspektívy autorky nevyzdvihujú ruptúry či nezmieriteľnosť výskumných prístupov, ale práve naopak, kontinuitu poznávacieho cyklu. Nadväzujú na staršie výskumy a odkrývajú kognitívne ladené pohľady a impulzy aj v prácach, ktoré kognitivistickú príslušnosť explicitne nedeklarujú. Kontinuitu predstavuje i využívanie výsledkov etymologických a diachrónnych výskumov v primárne synchrónne zameranom bádani, čím sa hranice medzi synchrónno-diachrónnym prístupom zjemňujú a výsledky poznania vzájomne argumentačne využívajú. Výber fundamentálnych teorém kognitívnej lingvistiky a presvedčivá argumentácia opretá o verifikovateľné dáta korpusu poskytujú dôkaz, že symbióza uvedených prístupov je cestou, ktorá umožňuje jazykové štruktúry nielen registrovať a typologizovať, ale cez ne lepšie porozumieť fragmentom kognitívneho i emočného sveta človeka – používateľa jazyka. Kognitívogramatické výklady sa súčasne zoživotňujú tým, že sa transponujú do slovenčiny a v gramatických štruktúrach s verbom sa posudzuje ich *raison d'être* aj v jazyku, ktorý je typologicky odlišný od toho, v ktorého rámci boli pôvodne sformulované. Jazykovednej slovakistike sa tak dostáva do rúk monografia originálna, s pozoruhodnými a priekopníckymi závermi a interpretáciami. Čitateľskú príťažlivosť monografie zvyšuje jasnosť, prehľadnosť a štruktúrovanosť výkladu, čo spolu s technickou stránkou spracovania textu a výtvarným riešením obálky Richarda Pazeru vyúsťuje do komplexne pôsobivého celku.

Bibliografia

- DĄBROWSKA, Ewa: Cognitive Semantics and the Polish Dative. Berlin, New York: Mouton de Gruyter 1997. 240 s.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata: Problémy pojetí jazykového obrazu světa v perspektivě srovnávacích výzkumů. Slovo a slovesnost, 2010, roč. 71, č. 4, s. 275 – 287.
- ISRAELI, Alina: Semantics and Pragmatics of the „Reflexive“ Verbs in Russian. München: Verlag Otto Sagner 1997. 226 s.
- IVANOVÁ, Martina: Status modálních relátorov v slovenčine ako výsledok gramatikalizačných a degramatikalizačných procesov. In: Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine [elektronický zdroj]. Ed. M. Ivanová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2009, s. 152 – 170. Dostupné na: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Ivanova1/>.
- IVANOVÁ, Martina: Modálne relátory v slovenčine. In: Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010, s. 218 – 264.
- IVANOVÁ, Martina: Epistemické funkcie evidenčných operátorov. In: Vidy jazyka a jazykovedy: na počesť Miloslavy Sokolovej. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011, s. 145 – 154.
- IVANOVÁ, Martina: Vznik evidenčných operátorov v slovenčine z hľadiska gramatikalizačnej teórie. Jazykovedný časopis, 2012, roč. 63, č. 1, s. 31 – 52.
- IVANOVÁ, Martina: Evidentiality and temporal perspective of utterance. In: Time and temporality in language and human experience. Frankfurt am Main: Peter Lang 2014, s. 147 – 162.
- JACKENDOFF, Ray S.: Semantics and Cognition. Cambridge, Massachusetts: MIT Press 1983. 283 s.
- JAKOBSON, Roman: The Metaphoric and Metonymic Poles. In: Jakobson, R. – Halle, M.: Fundamentals of Language. Mouton and Co., The Hague 1956, s. 76 – 82.
- JAKOBSON, Roman: Metaforické a metonymické póly. In: Lingvistická poetika. Bratislava: Tatran 1991, s. 87 – 93.
- KYSELOVÁ, Miroslava: Sémantický a syntaktický status posesívneho datívu v štruktúrach s procesnými slovesami s významom atmosférického diania v slovenčine. Jazykovedný časopis, 2012, roč. 63, č. 2, s. 131 – 152.
- KYSELOVÁ, Miroslava: Valencia procesných slovies v slovenčine. Nepublikovaná dizertačná práca. Prešov: Filozofická fakulta 2014. 302 s.
- MIKO, František: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151 – 171.
- PÜTZ, Martin – DIRVEN, René (eds.): The Construal of Space in Language and Thought. Berlin: Mouton de Gruyter 1996. 704 s + xxiii.
- WIERZBICKA, Anna: The Semantics of Grammar. Amsterdam: John Benjamins 1988. 627 s.

Jana Kesselová

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove